

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 55 (2089) 19 may 2020-ci il

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV VƏ ANA DİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük dramaturq ədib, demokrat yazıçı, nasir, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, publisist, maarifpərvər ziyalı, tanınmış ictimai xadim Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin anadan olmasının 150 illiyi may ayının 17-də tamam olur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 31 yanvar 2020-ci il tarixli sərəncamı ilə yazıçının həyat və yaradıcılığının, bədii-publisist irsinin yenidən araşdırılması və təbliği sahəsində növbəti mərhələ başladı. Ə.Haqverdiyevin adının UNESKO-nun 2020-2021-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edilməsi də qüdrətli söz ustasının çox geniş ədəbi yaradıcılığına verilən yüksək dəyərin ifadəsidir.

Böyük yazıçının anadan olmasının 150 illik yubileyinin keçirilməsi elmi ictimaiyyətin, filoloqların diqqətini yenidən həmin irsin araşdırılmasına yönəltdi.

Ümumxalq məhəbbəti qazanmış, gündəmdən düşməyən, yaddaşlardan silinməyən Ə.Haqverdiyevin yaradıcılığı ətrafında canlanma yarandı. Yubiley münasibətilə dalğalanan tədbirlər silsiləsi yazıçının unudulmaz irsinə ayna tutmaqda davam edir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin çoxşaxəli yaradıcılığının müəyyən istiqamətlərindən biri də ana dili məsələləridir. Doğma vətəninin ictimai həyatında fəal iştirak edən vətənpərvər ziyalı xalqımızın mədəni-ictimai həyatındaki bütün çatışmamazlıqlar kimi Ana dilinin problemləri də onu hər daim narahat etmişdir. Dövrün ədəbi dil normasının müəyyənlişməsində həmin dövrün görkəmli ziyalıları ilə yanaşı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev

də əlifba, orfoqrafiya, milli terminologiya məsələlərinin ətrafında gedən mübarizələrdən kənar qalmamış, dilçi alimlərlə daha yaxın münasibətdə olan ədib dil məsələlərinin müzakirəsində mərkəzi mövqə tutmuşdur. Həmçinin Ə.Haqverdiyev onu narahat edən ötən əsrin ilk iki on illiyinin dil və əlifba məsələləri haqqında mətbuatda çıxışlar etmişdir.

Onun "Ədəbi dilimiz haqqında"ki dəyərli məqaləsi o dövrün qızgın müzakirələrindən aldığı təəssüratın nəticəsidir. Məqalədə ədəbi dilin inkişafında bədii ədəbiyyatın və mətbuatın rolundan, əlifba, orfoqrafiya, terminologiya məsələlərindən danışır. Ədəbi dilin inkişafına mane olmaqda davam edən müəyyən nöqsanları qeyd edir. Ədəbi dilimizin qarşılaşdığı problemləri vətəndaş yanğısı ilə qələmə aldığı "Ədəbi dilimiz haqqında" əsəri həqiqətən də öz dövrünün ən aktual və acınacaqlı dil hadisələrinə həsr olunmuşdur. "Ədəbi dilimiz varmı, yoxmu" problemini ortaya qoyduğu bu

əsərdə müəllif mətbəələrin doğma ana dilimizdə kitab çap etməməsindən şikayətlənir: "Türklərin bir mətbəəsi yox idi. Quberniya mətbəəsində türk hürufatı var idisə, o da xırda elanlar tərcüməsi üçün olub, bərbad bir halda idi. Bu səbəbdən məktəblərdə tədris kitabları və camaatın oxuduğu kitablar ancaq "Leyli və Məcnun", "Gülüstən", "Bustan", "Tarixi-Nadir" və bu qəbil İranda çap olunmuş və əksəri fars dilində yazılmış kitablar idi. Buna görə də fars dili türk dilinə tam mənasilə ağılıq edirdi. O vaxtın xalqı türk dilində məktub yazmağı bacarmazdılar, məktublar hamısı fars dilində yazılırdılar". Ə.Haqverdiyev XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mətbəələrin qurulması, müxtəlif qəzetlərin işıq üzü görməsi, ədəbiyyat kitablarının çapı, maarif cəmiyyətlərinin, dram dərnəklərinin təşkil olunması yolunda ziyalıların fəaliyyətlərini yüksək qiymətləndirməsinə baxmayaraq, o dövürdə qüsurları, nöqsanları da qeyd etməkdən çəkinməmişdir.

Həmin məqalədə həm məişət leksikasına, həm də ədəbi dilimizə fars dilinin qrammatik normalarının yamandırılması, təyini söz birləşmələrini yerinə daha çox izafət tərkiblərindən istifadənin ənənə halını almasını da ifşa edirdi. Hətta Mirzə Fətəli Axundovun komediyalarını Azərbaycan dilində yazmasını təqdir edən nasir fars sözlərinin çoxluğundan da şikayət edir. Həmçinin M.F.Axundovun öz tərcümeyi-halını fars dilində yazmasını və onun da o dövrün qəzetlərində də çap olunmasından narazı qaldığını dilə gətirir.

Təbii ki, o dövürdə bütün Azərbaycan ziyalıları eyni mövqedən çıxış etmirdi. Maraqlı burasında idi ki, ədəbi dilin taleyinə heç kəs laqeydlik göstər

mir, müxtəlif siyasi cəbhələrdə milli ədəbi dilin normasına münasibət baş qaldırır. Milli normanın ana dili üstündə qurulmasını tələb edən demokratik qüvvələrin önündə gələnlərdən biri kimi Ə.Haqverdiyev "Əkinçi", "Kəşkül" və sairənin də nümunəvi ədəbi dil yarada bilmədiyini və bu qəzetlərdəki rus və fars dilindən çox söz istifadə edilməsini və oxucunun mütləq lüğətdən istifadə etməyə məcbur qaldığını ürək ağrısı ilə qələmə alır. Ə.Haqverdiyev ziyalıların, ədəbiyyat adamlarının ana dilinin saflığına xələl gətirməsini ictimaiyyətə bu şəkildə çatdırır: "Ədəbiyyatla məşğul olmaq istəyən ziyalılarımız (özümü də o cümlədən hesab edirəm) iki tərəfdən də avara olub məcburən rus ədəbiyyatı təsiri altına düşüb, türk dilində rus cümlələri işlətməyə üz qoydular".

Ayrıca ədib dilimizin morfologiya və sintaksisinə həsr olunan qrammatikaya aid vəsaitlərlə bağlı onu da vurğulayır ki, "ədəbi dilin yoxluğundan əlavə indiyədək, türk Azərbaycan ləhcəsinin bir mükəmməl sərfi və nəhvi yoxdur. Ədəbi dil haradan ola bilər? Kitablarımızda, qəzetlərimizdə sərf-nəhv qəvaidini indi də düzgün işlətməyirik. Bu xüsusda xüsusi məqalə hazırlayırıq".

Bu dövrdəki dil meyillərini düzgün təhlil edərək doğru olaraq konkretləşdirərkən belə yazır:

"Sultan Əbdülhəmid zamanında Osmanlı ədibləri hökumətin təhriki altında Osmanlı türk ədəbiyyatının cəmi türk aləminin ədəbiyyatına ağılıq etməsi yolunda cidd-cəhd edirdilər". Ə.Haqverdiyev ədəbi dil və Azərbaycan ədəbi dili anlayışlarına nəzər yetirir, ədəbi dilin pozulması və ya olmaması məsələsində yad dillərin təsiri altında oxuyub-yazan ziyalıları, mətbuat aləmini ciddi günahlandırır.

Ə.Haqverdiyev osmanlı ləhcəsi ilə ədəbi dili müəyyənləşdirmək istəyən ziyalıların ideya mənşəyinin Osmanlı dövləti ilə bağlı olduğunu yazır:

"Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd Kamal, Səribəyazadə Xalid Ziya və sairələri. Birinci Əlibəy Hüseynzadə "Füyuzat"ı nəşrə başlayıb, türk Azərbaycan dilini osmanlılaşdırmağa qədəm qoydu.

Bunun müqabilində "Molla Nəsrəddin" in amansız mübarizəsi nəticə verə bilmədi və yazıçı gənclərin çoxunu Əlibəy öz nüfuzu altına çəkdi".

Öz dövrünün müasir gəncliyinə, ələlxüsus da, cavan ədib və şairlərin bəzi jurnal və qəzetlərin təsirinə düşməməsini, ana dilinin saflığına zərər verməməsini ədəb "gənclərimiz özləri hiss etməyərək Azərbaycan qulağını deşən ləfzləri istemal edirlər. Bu sözlər türk sözləri isə də bizim üçün yabançıdır və əvəzlərdə başqa türk sözlərimiz də var. Məsələn: "sırt"-çiyin, "erkək"-kişi. "erkək" sözü Azərbaycan türkü təsəv-

vüründə heyvaniyyəti təşkil edən bir sözdür" və s. məqamlara toxunaraq həyəcan təbili çalırdı. Göründüyü kimi Ə.Haqverdiyev Azərbaycan dilini osmanlılaşdıranlara qarşı mübarizənin ön cərgəsində dayanır və bu dili "osmanlı dilinin pozucu şivəsi" hesab edənlərə və onu hər cür yersiz alınmalarla korlamağa çalışanlara qarşı tutarlı faktlarla cavab verir.

(ardı gələn sayımızda)

Zülfüyyə İSMAYIL
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, AMEA Naxçıvan
Bölməsinin əməkdaşı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ YARDIMI İLƏ